

מפי כהן

שיעורו השבועי של

מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

פרקי תפילה

שלושה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא

ראשי פרקים:

מאימתי מזכירין גבורת גשמים ✦ שלושה מפתחות שלא נמסרו בידי שליח ✦ גשם, לידה ותחיית המתים רמוזים בראשית הבריאה ✦ שלב נוסף בתיקון הבריאה ושכלולה ✦ החטא ועונשו ✦ המילה 'אדמה' ✦ הטבע הוא גילוי של האלקות ✦ האלקות מנהיגה את הטבע ✦ ההריון והלידה הם נס ופלא ✦ המושג 'תחיית המתים'

הגמרא מתאמצת למצוא מהו המקור לכך שהגשמים נקראים 'גבורות', שלב אחר שלב, אך עדיין צריך להסביר למה הגשמים נקראים 'גבורות'.

בהמשך מבארת הגמרא, שהטעם שמזכירים גבורות גשמים בתפילה בברכת 'מחיה מתים', היא משום שכתוב: "לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם"¹, ועבודה שבלב היא תפילה, וכתוב בפסוק שלאחריו: "וְנִתְּתִי מִטֵּר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמְלַקוֹשׁ".

שלושה מפתחות שלא נמסרו בידי שליח

לאחר מכן מובאת בגמרא שם המימרא הבאה:

"אמר רבי יוחנן: שלושה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים, מפתח של חיה, ומפתח של תחיית המתים.

מפתח של גשמים - דכתיב: 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו'. מפתח של חיה מנין - דכתיב: 'ויזכר אלקים את רחל וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה'. מפתח של תחיית המתים מנין - דכתיב: 'וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם'."

במבט ראשון נראה, שאין רצף של ממש הקושר בין מימרא זו למה שנאמר לפניו, אך ניתן לומר שעצם העובדה שמפתח הגשמים לא נמסר לאיש מלבד הבורא יתברך, מעניקה לגשמים את אות ה'גבורה'.

המכנה המשותף בין שלושת הדברים שמפתחותיהם מסורים לה' יתברך לבדו, הוא ששלושתם מיסודות החיים. נבקש להעמיק מעט בדברי חז"ל אלה ולהבינם.

⁷ דברים יא, יג.

מאימתי מזכירין גבורת גשמים

המשנה בתענית¹ אומרת:

"מאימתי מזכירין גבורת גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג. רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג.

אמר לו רבי יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג למה מזכיר? אמר לו רבי אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו. אמר לו: אם כן לעולם יהא מזכיר."

בגמרא מבואר, שהמשנה מתחילה בלשון 'מאימתי' ולא פותחת בעצם הציווי על הזכרת גבורות גשמים, כי חיוב זה נזכר כבר במסכת ברכות, ונשנה כאן רק כדי לברר מתי חל זמן החיוב.

בהמשך מבארת הגמרא, שהגשמים נקראים "גבורות גשמים" משום שהם יורדים בגבורה, שנאמר: "עֲשֵׂה גְדֹלוֹת עַד אֵין חֶקֶר וְנִפְלְאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר"², וכן: "הִנְתַּן מִטֵּר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְשִׁלַּח מִים עַל פְּנֵי חוּצוֹת"³, ומפרש רבה בר שילא, שישנה גזרה שווה - בגשמים כתוב: "עֲשֵׂה גְדֹלוֹת עַד אֵין חֶקֶר"⁴ ובבריאת העולם כתוב: "הָלוֹא יִדְעַתְּ אִם לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם ה' בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יֵעָף וְלֹא יִגַּע אֵין חֶקֶר לְתַבּוּנָתוֹ"⁵, ובבריאת העולם נאמרה לשון גבורה, שנאמר: "מִכֵּין הָרִים בְּכַחוֹ נֶאֱזַר בְּגְבוּרָה"⁶.

¹ תענית פ"א, מ"א.

² איוב ט, י.

³ איוב ה, י.

⁴ איוב ט, י.

⁵ ישעיה מ, כח.

⁶ תהלים סה, ז.

גידול הצמחים, ריבויים וטיפוחם, וכך נאמר: "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' אלקים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה"¹².

מה עשה ה', "ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה", התקין ה' בסדר העולם שמן הארץ יעלה אד (הבל, אויר לח רווי במים) אל גובה השמים, שם ייווצר ממנו ענן גשם וישקה את האדמה בטל ובמטר. ומיד אחר כך "וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה"¹³. מעפר אדמה צר ה' צורת אדם ונתן בו נשמה.

החטא ועונשו

לאחר בריאת האדם מספרת התורה על האדם ואשתו בגן אשר נטע ה' בעדן. שם נצטווה האדם 'לעבדה ולשמרה' והזהר לא לאכול מעץ הדעת, אך הנחש הסיטו ונכשל ועבר על דבר ה' יחד עם חוה אשתו, ונקבע עונשם לדורי דורות, כמבואר בפסוקים:

"אל האשה אמר הרבה ארבה בעצבונך והרבה בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך:

ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתך לאמר לא תאכל ממנו ארוהה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך: וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה: בזעת אפיק תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת פי עפר אתה ואל עפר תשוב"¹⁴.

פסוקי העונש דורשים התבוננות והעמקה. האשה נענשה בצער ההריון. ימי תקופת ההריון אצל האשה יהיו כרוכים בקשיים ובסבל של כאב וצער. ומלבד זאת, הקשר בין איש לאשתו יהיה באופן שהאשה תחפוץ בקרבת הבעל, אך בו יהיה תלוי הדבר אם לרחק או לקרב, הוא ימשול.

והאדם נענש בכך, שהאדמה לא תוציא את תנובת פריה בנקל, אלא יצטרך האדם לעמול על כך בעבודות אדמה שונות עד שתשיג ידו דבר מאכל.

עונשה של האשה הוא בכח הפריה והרביה, בנקודה המשמעותית ביותר של האשה, שם גוזר ה' עצב וכאב. והאדם נענש בנקודה המשמעותית ביותר של האיש, הפרנסה תבוא בקושי ולא בקלות.

המילה 'אדמה'

המילה 'אדמה' חוזרת ונשנית בפרשתנו פעמים רבות. בעונשו של האדם נאמר: "ארוהה האדמה בעבורך", בפרשיית קין והבל נאמר: "ארוה אמה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מדך: כי תעבד את האדמה לא תספ תת פחה לך נע

גשם, לידה ותחיית המתים רמוזים בראשית הבריאה

בפרק א' בספר בראשית רמוזים שלושת הדברים - גשם, לידה ותחיית המתים.

הגשם נזכר ביום השני לבריאה, וכך נאמר: "ויאמר אלקים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים"⁸. ראה ה' שיש צורך לעולם גם במים אשר על הארץ, וגם במים שיהיו ממעל לארץ, ושהמים העליונים האלה יהיו נישאים ועומדים ברומו של עולם בצורת ענני גשם, ומפעם לפעם ימטיר את מימיהם עליה להשקותה.

תחיית המתים רמוזה בעצם העובדה שאדם הראשון נועד מתחילה לחיי נצח ללא מיתה, ונקנסה מיתה על העולם רק בשל חטאו.

והלידה רמוזה במצוות פריה ורביה, "ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלקים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם: ויברך אתם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה"⁹.

מלשון הכתוב כאן משמע שהזכר והנקבה נבראו כאחד, ואילו בהמשך נאמר: "ויפל ה' אלקים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעתיו ויסגר בשר תחתנה: ויבן ה' אלקים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה"¹⁰, משמע שלא נבראו כאחד, אלא תחילה נברא הזכר ואחריו הנקבה?

מכאן דרשו חז"ל¹¹, שהזכר והנקבה נבראו כגוף אחד בעל שני פרצופים, ואחר כך חילקם הבורא לשני גופים, על ידי שהפריד אחת מצלעותיו, ועל ידי החילוק וההפרדה נתאפשרה ההולדה.

נמצאנו למדים, שבימי הראשית של הבריאה לא היה צורך כלל באותם שלושה מפתחות המוזכרים בחז"ל, שכן המים טרם הופרדו, חיי האדם היו חיי נצח והזכר והנקבה היו כגוף אחד בעל שני פרצופים ולא יכלו להוליד.

שלב נוסף בתיקון הבריאה ושכלולה

פרק ב' כבר איננו עוסק בבריאה אלא במה שאירע לאחריה. אמנם לפי החלוקה הנוצרית, השגויה, פרק א' מסתיים אחרי "יום הששי" ופרק ב' מתחיל ב"ויכולו השמים והארץ", אבל לפי מסורת ישראל, פרק א' מסתיים במילים "אשר ברא אלקים לעשות", אחרי מעשה היום השביעי, ופרק ב' מתחיל, כראוי, ב"אלה תולדות השמים והארץ".

לאחר בריאת האדם נכנסה הבריאה לשלב נוסף בתיקונה ובשכלולה. אמנם כבר ביום השלישי הוציאה הארץ עשב ועץ פרי בצביונם ובקומתם, אבל מעתה והלאה, המתינה הארץ לגשם שיבוא להשקותה ולאדם אשר יעבד את אדמתה לשם

⁸ בראשית א, ו.

⁹ בראשית א, כח.

¹⁰ בראשית ב, כא-כב.

¹¹ ראה רש"י בראשית א, כז.

¹² בראשית ב, ה.

¹³ בראשית ב, ז.

¹⁴ בראשית ג, טז-טז.

גילוי האלקים בעולם. בקהילה פרצה סערה, ומתנגדיו האשימו אותו בדברי כפירה. המחלוקת באה לסיימה רק לאחר כשנתיים, כאשר הועברה להכרעת בית הדין האשכנזי בהמבורג, בראשות רבי צבי הירש אשכנזי, ה"חכם צבי", שהכריע לטובתו של רבי דוד וטיהר אותו מכל אשמה. וכה דברי בעל שו"ת "חכם צבי":

"תשובה: רואה אני את דברי החכם המרומם ונעלה נר"ו, שהן דברי הכוזרי במאמר ראשון סימן ט"ו וט"ז, ומפרשו מוהר"י מוסקאטו אחרי הצעות רבות כתב וזו לשונו: והוא יתברך יקרא טבע באמת כמוזכר שמה להיותו טובע בחותמו כל מטבעות היצורים, וזו היא דעת המאושרים באומרם שהקב"ה יושב וזן 'מקני ראמים ועד ביצי כינים' וכו'. עיין שם. ואפרין נמטייה להחכם הדורש השם ישמרהו, שעם היותו (כאשר שמענו) יודע דעת הפיליטופים האומרים בטבע, מאס ברע ובחר בטוב טעם ודעת קדושים דברי חסידי עמנו ז"ל האומרים הכל בהשגחה מאתו יתברך, ואני שמעתי ולא אבין תלונות העוררין עליו".

כשאדם מתבונן על נפלאות הבריאה, עליו להתבונן גם על 'מי' שמנהיג את הטבע, 'אלהים' בגימטריא זה 'הטבע', הטבע הוא גילוי של האלקות בעולם. כלומר לא מי שחושב שאלקים מנותק מהטבע הוא המאמין, להיפך, האלקים זה הטבע, כל מה שאנו רואים במציאות הטבעית, שייך להתגלות ההנהגה האלקית.

האלקות מנהיגה את הטבע

פרשות בראשית ונח מפגישות אותנו עם נקודת החיבור שבין הטבע לאלקות, ומבררות שהאלקות מנהיגה את הטבע. בראשית הבריאה לא נזקקנו כלל למאמץ ויגיעה, כי הנהגת ה' היתה גלויה וברורה וברכת ה' הגיע בנקל ללא עיכובים. זו היא המציאות המתוקנת והראויה, אלא שמציאות זו הולידה מחשבה מוטעית. מכיוון שברכת ה' הגיעה אל האדם ללא יגיעה, חשבה האנושות שהטבע מנהיג את הבריאה, ולמעשה הכל מתנהל על פי חוקי הטבע בהתאם לכללי הפיזיקה והמדע.

השמש מכה על הים, הים מתאדה, האדים עולים ויוצרים עננים, וכן הלאה. ישנה מערכת טבעית שמנהלת ומסרת את הכל. הגשם שייך לעולם הטבע, ההריון שייך לעולם הטבע, ולמעשה הכל פועל על פי חוקים מוכתבים מראש.

מחשבה זו הפילה את העולם והביאה אותו לקלוקלו. מה עשה הקב"ה? גזר כאב וצער על ההריון והלידה ועמל ויגיעה על פרנסת האדם וקנס מיתה על העולם. בכל זאת ביקש ה' ללמדנו, שגשם ולידה ועצם החיים אינם דברים טבעיים.

הגשם הוא נס ופלא, ההריון והלידה הם נס ופלא ועצם החיים הם נס ופלא.

ונד תהיה בארץ¹⁵, ואצל נח נאמר: "ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון דינו מן האדמה אשר אררה ה"¹⁶.

לאחר האכילה מעץ הדעת נתקללה האדמה, ובא נח והקל את כובד העבודה. וכך כתב רש"י:

"עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזרעים חטים, מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו, ינח ממנו".

אמנם גם אחרי נח היתה עבודת האדמה כרוכה בעמל ובעצבון, אך נח בחכמתו ובכשרון ידיו הכין לבני דורו מחרשות להקל עליהם את המלאכה.

בהמשך מסופר כי רבתה רעת האדם בארץ ונתקלקלו מעשי הדור ונכשלו בעריות ובגזל. בתחילת פרשת נח מבאר רש"י¹⁷, שהביטוי 'ותשחת הארץ' מורה על קלקול בענייני עריות, וכך נאמר גם בפרשיית ער ואונן, "וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע והיה אם בא אל אשת אחיו ונשחת ארצה לבלתי נתן זרע לאחיו"¹⁸. גם כאן אנו פוגשים את האדמה וה'ארץ'.

הטבע הוא גילוי של האלקות

המושג 'טבע' כפי שהוא נתפש בהמון, מוציא את ריבונו של עולם מה'תמונה'. כביכול הטבע מנהל את העולם באיזה כוח עצמי.

ישנה תשובה נפלאה שמובאת בשו"ת "חכם צבי"¹⁹. רבי צבי הירש אשכנזי²⁰ היה אחד מגדולי חכמי האחרונים, והוא נשאל שאלה מרתקת.

בקהילת לונדון פהן באותה תקופה כרב רבי דוד ניטו²¹. בחורף התס"ד פרצה בקהילת לונדון מחלוקת עזה בעקבות דרשה שמסר רבי דוד בבית הכנסת. בדרשתו טען הרב כי הטבע הוא

¹⁵ בראשית ד, יא-יב.

¹⁶ בראשית ה, כט.

¹⁷ רש"י בראשית ו, יא.

¹⁸ בראשית לח, ט.

¹⁹ שו"ת חכם צבי סימן יח. וראה עוד דברי רבי ראובן מרגליות בספרו "תולדות אור החיים" עמ' כב והערה יב שם.

²⁰ רבי צבי הירש אשכנזי (החכם צבי) (טרביטש שבמוראביה-לבוב שבגליציה) הת"כ-התע"ח - בצעירותו למד במורביה. בשנת התל"ו נשלח לסלונקי כדי לרכוש גם את דרך הלימוד הספרדית. בשנות שהותו בקהילות הספרדיות השונות, קלט את מנהגייהם ואף זכה בתואר הספרדי "חכם". שימש ברבנות בקהילות ספרדיות, וכן בגרמניה, באמשטרדם, בלונדון ובפולין. מתוך תשובותיו עולים מאורעות חיי ונדודיו הסוערים. בנו ותלמידו היה רבי יעקב אמדן (היעב"ץ).

²¹ רבי דוד ניטו (ונציה-לונדון), התי"ד-התפ"ח - רב, הוגה ורופא. כיהן כרב ודיין בקהילת ליוורנו ובקהילה הספרדית בלונדון. התחנך בוונציה, ועבר עם משפחתו בנעוריו לרג'ו וממנה לרומא. הוא השתלם באוניברסיטת פדובה ברפואה ובפילוסופיה, ובפדובה השלים את לימודיו וקיבל את סמיכתו לרב. לאחר נישואיו התגורר בליוורנו, בה כיהן כדיין, דרשן, וראש ישיבה, ובשנת התס"א התבקש בידי קהילת לונדון לשמש בה כרב. מחבר הספרים: "מטה דן" (כזרי שני) - הוכחת אמיתות התורה שבעל פה. עיקרו של הספר נכתב נגד טענות הקראים, "אש דת" ו"ההשגחה האלקית".

הגשמים יורדים בגבורה

הזכרנו את דברי הגמרא, שהגשמים קרויים 'גבורות' מפני שהם יורדים בגבורה, וכך כתב הריטב"א²⁶ על דברי הגמרא:

"מאימתי מזכירין גבורות גשמים. מפרש בגמרא, דלהכי קרי להו גבורות גשמים לפי שיורדים בגבורה, שמפתח של גשמים לא נמסרים ביד שליח אלא בידי הקדוש ברוך הוא, כדי לרדות בהם את הבריות, שחיי בני אדם בעולם הזה תלויים בהם".

הגשם איננו טבעי, הוא תלוי בעבודת ה' שלנו ובגודל האמונה שלנו, "אמונת" זה סדר זרעים - ...שמאמין בחי העולמים וזורע²⁷. ממשיך הריטב"א:

"וקבעוהו חכמים בתחיית המתים, לפי ששקולה תחיית המתים, שהוא ענין דומה לו, שהזרעים נקברים תחת הקרקע וצומחים על ידי הגשמים ויוצאים בכמה לכושים, ...וגם שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים, הם נחשבים למתים, והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים".

יש להבין את המילה 'גבורה' במובן של שליטה, "איזהו גיבור, הכובש את יצרו"²⁸. הקב"ה מחזיק בידי את מפתח הגשמים ופותח לפי הצורך. ניתן לדמות זאת לאדם שנוטל לידו עט ומבקש לכתוב על נייר. אם ישקיע בדבר את כל מסת כוחו, ככל הנראה העט ישבר והנייר יקרע. אבל אם ישקיע במינון הנכון, בגבורה הראויה, הכתב על הנייר יהיה ניכר וראוי.

לגשם יש שני פנים, במקרים מסוימים, הוא ממית ומשחית, אך יחד עם זאת הוא מרווה ומוסיף חיים.

ההריון והלידה הם נס ופלא

בסוף פרשת נח נאמר: "וַתְּהִי שְׁרֵי עֶקְרָה אֵין לָהּ וְלֶדֶד"²². ישנה כפילות בפסוק - לכאורה הדבר פשוט, אם שרה עקרה היא, ודאי שאין לה ולד. חז"ל²³ לומדים מכפילות זו ששרה 'אילונית' היתה, אילונית זו אישה שאינה מסוגלת ללדת מטבע ברייתה, אשה שאין לה בית רחם. זו לא עקרות שאפשר לנסות לפתור על ידי טיפול כזה או אחר, זו מציאות, שרה לא יכולה ללדת וגם לא תוכל ללדת, אין לה ולד וגם לא יהיה לה ולד, כי אין לה בית ולד. ואף על פי כן כח התפילה גבר. כששרה התפללה היא עברה שינוי פנימי מהותי אדיר שנתן את אותותיו גם במבנה הביולוגי של גופה, ללמדנו שההריון והלידה הם נס ופלא, וכך אומרים חז"ל: "שלושה שותפין יש באדם, הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו"²⁴.

בלי השותפות של ריבונו של עולם, לא יכול להיות הריון ולא יכולה להיות לידה, וככל שדבר מחובר יותר אל האלקיות, האלקיות ניכרת בו ומופיעה דרכו, לכן בפרק א' של ספר בראשית, שכל כולו מוקדש למימד האלקי של הבריאה, אין בו איזכור של גשם או לידה, אלא תנועה בריאה של חיים אלקיים. הירידה של האדם אל הטבע, אל ה'אדמה', הפגישה את הבריאה עם המימד הטבעי וגרמה לחטא האדם.

המושג 'תחיית המתים'

בדומה לזה, גם המושג 'תחיית המתים' שייך לאותו תהליך בראשית. חז"ל²⁵ אומרים: "כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל" - כל המשתמש בתורה טל תורה מחייהו, ואי לא לא". תחיית המתים איננה דבר טבעי, לא כל מי שמת חוזר לחיות. תחיית המתים של כל אדם ואדם תלויה ביחס ובחיבור שלו אל האלקים. מושג זה איננו שייך לפרק א' של בראשית, מפני ששם החיבור לאלקות הוא ודאי ומוחלט.

²² בראשית יא, ל.

²³ יבמות סד ע"ב.

²⁴ נידה לא ע"א.

²⁵ ילקוט שמעוני פרשת ואתחנן רמז תתכד.

²⁶ ריטב"א תענית ב ע"א.

²⁷ תוספות ד"ה אמונת שבת לא ע"א.

²⁸ אבות פ"ד, מ"א.